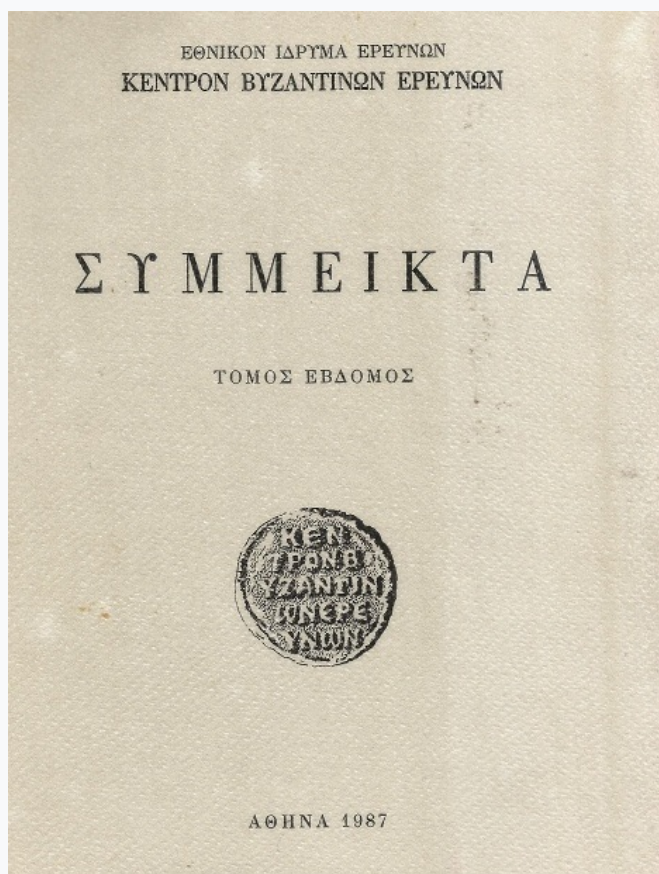

Byzantina Symmeikta

Vol 7 (1987)

SYMMEIKTA 7

Τρία Κυπριακά αφιερωτήρια έγγραφα. Συμβολή στη μελέτη της λατινοκρατούμενης Κύπρου

Χρύσα Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ

doi: [10.12681/byzsym.706](https://doi.org/10.12681/byzsym.706)

Copyright © 2014, Χρύσα Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΜΑΛΤΕΖΟΥ Χ. Α. (1987). Τρία Κυπριακά αφιερωτήρια έγγραφα. Συμβολή στη μελέτη της λατινοκρατούμενης Κύπρου. *Byzantina Symmeikta*, 7, 1–17. <https://doi.org/10.12681/byzsym.706>

ΤΡΙΑ ΚΥΠΡΙΑΚΑ ΑΦΙΕΡΩΤΗΡΙΑ ΕΓΓΡΑΦΑ

Συμβολή στη μελέτη της λατινοκρατούμενης Κύπρου

ὅσοι τὴν περιόνημον νῆσον τὴν Κύπρον
ἐλάχετε κατοικεῖν, Ρωμαῖοι τε καὶ Σύροι

Στὰ χαρτῶα παράφυλλα τοῦ χειρογράφου 185 τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, περγαμηνοῦ εὐαγγελισταρίου τοῦ 13ου αἰ., ἔχουν καταγραφεῖ τρία ἀφιερωτήρια ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1499, 1501 καὶ 1542. Ἡ συνήθεια νὰ καταχωρίζονται δωρεές πιστῶν ὑπὲρ ναῶν ἢ μονῶν στὰ φύλλα ἢ παράφυλλα τῶν λειτουργικῶν βιβλίων εἶναι γνωστή¹. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς πρακτικοὺς λόγους ποὺ ἐξυπηρετοῦσαν αὐτοῦ τοῦ εἴδους οἱ καταγραφές, ὁ ἱερὸς χαρακτήρας τῶν βιβλίων, κυρίως τῶν εὐαγγελίων ποὺ ἦταν τοποθετημένα πάντα στὴν ἀγία τράπεζα, προσέδιδε στὰ ἀφιερῶματα τὴν ἀπαραίτητη ἐγκυρότητα. Ἡ ἱστορικὴ ἀξία τῶν δωρητηρίων ἔγγράφων εἶναι δεδομένη: ἀποτελοῦν ἄμεσες μαρτυρίες τῆς καθημερινῆς ζωῆς ἐνὸς τόπου, προσφέρουν χρήσιμες καὶ συχνὰ μοναδικές πληροφορίες γιὰ τὰ τοπωνύμια καὶ τὴν προσωπογραφία, ἐνῶ συγχρόνως βοηθοῦν μὲ τὴν ποικιλία τῶν εἰδήσεων ποὺ περιέχουν στὸν προσδιορισμὸ τῆς προέλευσης τοῦ χειρογράφου καὶ στὴν παρακολούθηση τῆς τύχης του.

Τὰ ἀφιερωτήρια ἔγγραφα, μὲ τὰ ὁποῖα προτίθεμαι ν' ἀσχοληθῶ ἐδῶ, ἔχουν πρόσφατα δημοσιευτεῖ ἀπὸ τὶς κυρίες Ἄννα Μαραβᾶ-Χατζηνικολάου καὶ Χριστίνα Τουφεξῆ-Πάσχου στὸν *Κατάλογο μικρογραφιῶν βυζαντινῶν χειρογράφων τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος*². Συνδέοντας προφανῶς τὸ τοπωνύμιο Κιθίρια ποὺ μνημονεύεται στὰ ἔγγραφα μὲ τὰ Κύθηρα, οἱ ἐκδότριες

1. Βλ. λ.χ. J. Darronzes, *Notes pour servir à l'histoire de Chypre (Troisième article)*, Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 22 (1958), σελ. 231-239 (= *Litterature et histoire des textes byzantins*, Λονδίνο, Variorum Reprints, 1972, ἀρ. XVI).—Ἐρ. Α. Βρανούση, *Δύο ἀνέκδοτα ἀφιερωτήρια ἔγγραφα ὑπὲρ τῆς μονῆς Θεοτόκου τῶν Κριβιτζῶν (ΙΓ'-ΙΔ' αἰ.)*, *Συμβολή στη μελέτη τῆς βυζαντινῆς Πελοποννήσου*, Σύμμεικτα 4 (1981), σελ. 22-27.—Μ. Ι. Μανούσκα, *Un acte de donation à l'église Sainte Kyriakè de Mouchli (1457)*, ΤΜ 8 (1981) = *Hommage à M. Paul Lemerle*, σελ. 315-319.

2. Ἄννας Μαραβᾶ-Χατζηνικολάου—Χριστίνης Τουφεξῆ-Πάσχου, *Κατάλογος μικρογραφιῶν βυζαντινῶν χειρογράφων τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. Β': *Χειρόγραφα Καινῆς Διαθήκης ΙΓ'-ΙΕ' αἰῶνος*, Γραφεῖο δημοσιευμάτων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 1985, σελ. 107-108, ἀρ. 19.—Εὐχαριστῶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τὴν κ. Χατζηνικολάου ποὺ ἐπέστησε τὴν προσοχή μου στὰ ἔγγραφα αὐτά.

σημειώνουν ἐκ παραδρομῆς ὅτι ἡ προέλευση τοῦ χειρογράφου εἶναι κυθηραϊκή¹. Ὅμως, ἀπὸ τὴν προσεκτικὴ ἀνάγνωση τοῦ περιεχομένου τῶν δωρητηρίων πράξεων διαπιστώνεται ὅτι τὸ χειρόγραφο δὲν ἔχει καμιά σχέση μετὰ τὸ νησί τῶν Κυθήρων, ἀλλὰ ὅτι ἡ Κιθιρία ταυτίζεται μετὰ τὸ κυπριακὸ τοπωνύμιο Κυθηρία - Κυθρέα - Κυθρία - Κύθοροι. Ἡ σύγχυση ὀφείλεται πιθανότατα στὸ γεγονός ὅτι τὸ νησί τῶν Κυθήρων εἶναι γνωστὸ κατὰ τὴ βυζαντινὴ περίοδο ὡς *Κυθηρία*, *Κυθηραία* ἢ *Κυθουρία*². Ἀνεξάρτητα, ὡστόσο, ἀπὸ τὸ τοπωνύμιο ποὺ πιστοποιεῖ τὴν κυπριακὴ προέλευση τοῦ χειρογράφου, ἴλα τὰ στοιχεῖα τῶν ἐγγράφων, ἡ γλώσσα, ἡ προσωπογραφία καὶ τὸ γενικότερο ἱστορικὸ τους πλαίσιο, ὁδηγοῦν μετὰ βεβαιότητα στὴν Κύπρο³.

Ἡ γλώσσα

Τὰ ἀφιερωτήρια ἐγγράφα εἶναι γραμμένα στὴ μεσαιωνικὴ κυπριακὴ διάλεκτο. Ἀναφέρονται σταχυολογικὰ ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα:⁴ πα-

1. Προέλευση ἄγνωστη, προφανῶς ἀπὸ τὰ Κύθηρα (Χατζηνικολάου - Πάσχου, ὅ.π., σελ. 108).

2. Ν. Α. Οἰκονομίδης, *Ὁ βίος τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου Κυθήρων (10ος αἰ.) (12 Μαῖον - ΒΗΓ³, ἀρ. 2430)*, Πρακτικὰ Τρίτου Πανιονίου Συνεδρίου, τόμ. Α', Ἀθήνα 1967, σελ. 281, 289 (*Κυθηρία*).— Βλ. καὶ Δ. Σ. Ἀλβανάκης, *Κυθηραϊκὴ Ἐπετηρίς*, ἔτος Α', Κύθηρα 1909, σελ. 14-16 (*Περὶ τῆς ὀνομασίας τῶν Κυθήρων*).— Μ. Κ. Περροχελίου, *Ἱστορία τῆς νήσου Κυθήρων*, Ἀθήνα² 1985, σελ. 7-8.

3. Ἡ ἐξέταση τῶν σχετικῶν μετὰ τὴ γραφὴ τοῦ χειρογράφου ζητημάτων, ἔργο τῶν παλαιογράφων καὶ κωδικολόγων, δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσει ἐδῶ.— Βλ. σύντομη περιγραφὴ: Γ. Π. Κρέμου, *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς καὶ τῆς τοῦ Πανεπιστημίου Βιβλιοθήκης, Α' Θεολογία*, Ἀθήνα 1876, σελ. 84, ἀρ. 48.— Ι. καὶ Α. Σακκελίωρος, *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήνα 1892, σελ. 35.— Κ. Aland, *Kurzgefasste Liste der griechischen Handschriften des Neuen Testaments*, I, Gesamtübersicht, Βερολίνο 1963, σελ. 228, L 407.— Χατζηνικολάου - Πάσχου, ὅ.π., σελ. 107 καὶ 108 (βιβλιογραφία).— Γιά τὴν κυπριακὴ γραφὴ βλ. J. Darrouzès, *Manuscripts originaires de Chypre à la Bibliothèque Nationale de Paris*, REB 8 (1950), σελ. 164-165 (= *Littérature et histoire des textes*, ἀρ. XI).— Γιά τὴς ἐνθυμήσεις στὰ κυπριακῆς προέλευσης χειρόγραφα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος βλ. J. Darrouzès, *Notes pour servir à l'histoire de Chypre (Deuxième article)*, *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 20 (1956), σελ. 33-34, 39-40 (= *Littérature et histoire des textes*, ἀρ. XV).— Τοῦ Ἰδίου, *Autres manuscrits originaires de Chypre*, REB 15 (1957), σελ. 135-136, ἀρ. κωδίκων 423, 522, 842, 1914, 2178, 3012, 3016 (= *Littérature et histoire des textes*, ἀρ. XII).

4. Οἱ παρατηρήσεις ποὺ ἀκολουθοῦν βασίστηκαν στὴν ἐξαίρετη γιά τὴν κυπριακὴ διάλεκτο μελέτῃ τοῦ Θ. Παπαδόπουλλου, *Les textes grecs du livre des remembrances*, παράρτημα τῆς ἐκδόσεως *Le livre des remembrances de la Secrète du royaume de Chypre (1468-1469)* publié par J. Richard avec la collaboration de Th. Papadopoulos, *Λευκωσία* (Centre de Recherches Scientifiques. Sources et études de l'histoire de Chypre, X) 1983, σελ. 217-227.

ράλειψη τοῦ τελικοῦ ν (ιστι εκκλησια: εἰς τὴν ἐκκλησίαν, δια τι ψιχην του: διὰ τὴν ψυχὴν του, τι γονιαν: τὴν γωνίαν)· παρουσία τοῦ συμπλέγματος στζ (Στζάκος, στζιβιτάνος, Στζάρλα)· χρήση τοῦ συμφώνου π στὴ θέση τοῦ διψήφου συμφώνου μπ (ενπροσθεν: ἔμπροσθεν, Πενέττος: Μπενέττος, του Αιπιτι: τοῦ Αιμπίτη, Χακουπη: Ἰακούμπη) καὶ τοῦ τ στὴ θέση ἀντίστοιχα τοῦ ντ (κοτα: κοντά, Ταουτις: Νταούτης)· χρήση τοῦ συμφώνου γ μεταξὺ δύο φωνηέντων (με το γιδιον του θελιμα: μὲ τὸ ἴδιον του θέλημα)· ἔνωση δύο φωνηέντων σὲ ἓνα στίς περιπτώσεις γειτονικῶν λέξεων μὲ ὅμοιο τὸ τελικὸ φωνῆεν τῆς πρώτης καὶ τὸ ἀρχικὸ τῆς δεύτερης (κ(αι)πικα: καὶ ποικα)· μνεία, τέλος, τοῦ ὅρου ἐγχρονία γιὰ τὴ δήλωση τοῦ ἔτους¹, καθὼς καὶ γαλλικῶν ἢ ἰταλικῶν λέξεων καὶ ὀνομάτων προσώπων (να παρτενι, στζερε, Τζένιος, Τζάκος, Φλουρέντζα).

Τοπωνυμικά καὶ προσωπογραφικά στοιχεῖα

Τὰ ἀγαθὰ τῶν πιστῶν ἀφιερώνονται στὸν ναὸ τοῦ Ἀγίου καὶ Τροπαιοφόρου Γεωργίου. Στὰ ἔγγραφα δὲν προσδιορίζεται ἡ θέση τοῦ ναοῦ. "Ομως, χάρη στίς ὑπογραφὰς τῶν μαρτύρων συμπεραίνουμε μὲ ἀσφάλεια ὅτι ἡ ἐκκλησία βρισκόταν στὴν Κυθρέα. Μεταξὺ τῶν μαρτύρων μνημονεύονται ὁ Ἡλίας, ὁ ὁποῖος ὑπογράφει τὸ ἔγγραφο τοῦ 1499 ὡς ἱερεὺς καὶ νομικὸς Παλαϊκύθρον² καὶ τὸ ἔγγραφο τοῦ 1501 ὡς ἱερεὺς καὶ ἀβικάριος Κυθριάς³, ὁ πρωτοπαπὰς τῆς Κυθριάς (χωρὶς μνεία τοῦ ὀνόματός του)⁴, ὁ Κυριάκος τοῦ Αὐμπίτη, στζιβιτάνος τῆς Κυθριάς⁵, καὶ ὁ Βραχίμης τοῦ Μακρῆ, ὁμότης τοῦ Νεοχωρίου⁶.

Ἡ Κυθρέα (*La Qutrie* ἢ *Kethrie* στὰ ἔγγραφα τῆς φραγκοκρατίας)⁷, κοντὰ στὴ Λευκωσία⁸, ἦταν κατὰ τὴν ἐποχὴ τῶν Λουζινιάν μία ἀπὸ τὶς καλύτερες κτήσεις τοῦ στέμματος. Τὸ Παλαϊκύθρο φαίνεται πὼς ἦταν οἱ ἀρχαῖοι

1. Γιὰ τὴν χρήση τοῦ ὅρου ἐγχρονία-ἐγχρονία βλ. Darrouzès, *Autres manuscrits*, σελ. 132, καὶ *Le livre des remembrances*, σελ. 239 (γλωσσάριο, λ. ἐγχρονία).

2. Βλ. παρακάτω, σελ. 10, ἔγγραφο ἀρ. 1, στ. 22.

3. Βλ. παρακάτω, σελ. 12, ἔγγραφο ἀρ. 2, στ. 18.

4. "Ο.π., στ. 18.

5. Βλ. παρακάτω, σελ. 10, ἔγγραφο ἀρ. 1, στ. 16-17.

6. "Ο.π., στ. 19.

7. Βλ. L. de Mas - Latrie, *Histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan*, τόμ. Β', Παρίσι 1852 (φωτοτ. ἐπανάκδ. Ἀμμόχωστος 1970), σελ. 504, τόμ. Γ', Παρίσι 1855, σελ. 229, 276, 286 σημ. 1, 611.

8. Σὲ ἔγγραφο τοῦ 1629 ἡ ἀπόσταση Κυθρέας-Λευκωσίας καὶ Κυθρέας-Λάρνακας ὑπολογίζεται ἀντίστοιχα σὲ 12 καὶ 20 miliaria (βλ. Ζ. Ν. Τσιρπανλῆ, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ Βατικανοῦ (1625-1667), Λευκωσία (Κέντρον Ἐπιστημονικῶν Ἑρευνῶν. Πηγαὶ καὶ μελέται τῆς κυπριακῆς ἱστορίας, IV) 1973, σελ. 45-46, ἔγγρ. ἀρ. 25 II.— Γιὰ τὴν Κυθρέα βλ. Α. Σακελλάρειο, *Τὰ Κυπριακὰ ἤτοι γεωγραφία, ἱστορία καὶ γλῶσσα τῆς νήσου Κύπρου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον*, τόμ. Α': Γεωγραφία, ἱστο-

Κύθροι, ἐνῶ ὁ νέος οἰκισμὸς κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν παλαιὸν ὀνομάστηκε *Νιὸχ χωροκον* (*Νεοχώριον*)¹. Τὸ εὖφορο ἔδαφος τῆς περιοχῆς καὶ ἡ ἀφθονία τῶν νερῶν ποῦ κινουῦσαν πολυάριθμους μύλους² εἴλκυσε πρὸς ἐγκατάστασιν πολλοὺς ξένους ἀποίκους, Γάλλους καὶ κυρίως Μαρωνίτες. Σύμφωνα με δημογραφικὰ στοιχεῖα τοῦ ἔτους 1565, οἱ κάτοικοι τῆς Κυθρέας ξεπερνοῦσαν τοὺς χίλιους³.

Γιὰ τὸν ναὸ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου δὲν μπόρεσα νὰ ἐντοπίσω σχετικὲς εἰδήσεις στὶς πηγές. Δύο ναοὶ τῆς Κυθρέας εἶναι γνωστοί: τοῦ Ἀγίου Μιχαὴλ τοῦ Χωνιάτη (Ἀρχαγγέλου) καὶ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου⁴. Στὴν ἐκθεσὶ τοῦ γιὰ τὴν ἐθνολογικὴ καὶ θρησκευτικὴ κατάστασιν τῆς Κύπρου ὁ Λατίνος ἐπίσκοπος Πάφου, Piero Vespa, γράφει τὸ 1629 ὅτι στὴν Κυθρέα λειτουργοῦσαν τρεῖς ὁρθόδοξοι ναοί, χωρὶς ὅμως ν' ἀναφέρει τὰ ὀνόματά τους⁵. Ἀφοῦ ἡ ὑπαρξὴ τῶν δύο ἀπὸ τοὺς τρεῖς ναοὺς εἶναι ἤδη γνωστὴ, ὁ τρίτος πρέπει νὰ ἦταν αὐτὸς τοῦ Ἀγίου Γεωργίου· ἄλλωστε, στὴν Κυθρέα παραδίδεται τοπωνύμιον *Ἄγης Γιώρκης*⁶ ποῦ ὀφείλει προφανῶς τὸ ὄνομά του στὴν ὑπαρξὴ παρακείμενου ναοῦ.

Στὰ ἔγγραφα συναντοῦμε τόσο ἐκκλησιαστικὰ ὅσο καὶ διοικητικὰ ἀξιώματα. Ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε πρὸςπάνω, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν πρωτοπαπὰ τῆς Κυθρείας, μαρτυρεῖται ὁ Ἡλίας, ὡς ἱερεὺς καὶ νομικὸς *Παλαικύθρου* καὶ ἀργότερα ὡς ἱερεὺς καὶ ἀβικάριος (τοποτηρητῆς)⁷ *Κυθρείας*, ὁ ὁποῖος στερεώνει τὸ ἔγγραφο.

ρία, δημόσιος καὶ ἰδιωτικὸς βίος, Ἀθήνα 1890, σελ. 204-208.— Σ. Μενάρδου, *Τοπωνυμικαὶ καὶ λαογραφικαὶ μελέται*, Λευκωσία (Δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἑρευνῶν, ἀρ. IV) 1970, σελ. 8, 33, 57.— Ἐπίσης, βλ. Mas - Latrie, *L'île de Chypre, sa situation présente et ses souvenirs du Moyen-Age*, Παρίσι 1879, σελ. 36-38.

1. Σακελλάριου, ὁ.π., σελ. 202-204.— Μενάρδου, ὁ.π., σελ. 8, 33. Στὰ ἔγγραφα τῆς περιόδου τῆς φραγκοκρατίας τὸ Παλαικύθρο μνημονεύεται ὡς *Palo Quithro* (βλ. Mas - Latrie, *Histoire*, τόμ. Β', σελ. 504).

2. Βλ. σχετικὰ ἔγγραφα: Mas - Latrie, ὁ.π., τόμ. Β', σελ. 504, τόμ. Γ', σελ. 276-277, 611.— *Le livre des remembrances*, σελ. 23, ἔγγρ. ἀρ. 41, σελ. 104-105, ἔγγρ. ἀρ. 187, σελ. 126-128, ἔγγρ. ἀρ. 216.— Πρβλ. καὶ Κ. Α. Πιλαβάκη, *Συναγωγὴ κυπριακοῦ τοπωνυμικοῦ ὕλικου*, Κυπριακὰ Σπουδὰι 30 (1976), παράρτημα, σελ. 110 (ὅπου μνεῖα πολλῶν μύλων).

3. Βλ. B. Arbel, *Cypriot Population under Venetian Rule (1473-1571). A Demographic Study*, Μελέται καὶ Ὑπομνήματα ("Ἰδρυμα Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ'. Τμῆμα Ἐπιστημονικῶν Ἑρευνῶν) 1 (1984), σελ. 204.

4. Darrouzès, *Autres manuscrits*, ὁ.π., σελ. 153 ἀρ. 103, 154 ἀρ. 106, 158 ἀρ. 131.— Πιλαβάκη, ὁ.π., σελ. 110.— Γιὰ τὸν Ἅγιο Δημητρίον βλ. ἐπίσης Ν. Κληρίδης, *Εἶναι τρεῖς οἱ ἅγιοι Δημητριοὶ στὴν Κίπρον*, Κυπριακὰ Σπουδὰι 27 (1963), σελ. 137-144.

5. Τσιρπανλῆ, ὁ.π., σελ. 45. Στὴν ἐκθεσὴ ἀναφέρεται ὅτι οἱ Μαρωνίτες, ποῦ ἦταν περίπου 100, εἶχαν τὸ ναὸ τοῦ Ἀγίου Μάρκου.

6. Πιλαβάκη, ὁ.π., σελ. 110.

7. Πρβλ. J. Darrouzès, *Notes pour servir à l'histoire de Chypre*, Κυπριακὰ Σπουδὰι 17 (1953), σελ. 91 (= *Littérature et histoire des textes*, ἀρ. XIV), ὅπου μνεῖα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἐπισκόπου τοῦ κυροῦ παπ(ᾶ) Ἰω(άννου) τοῦ ἀβικαρίου.

Τὸ ἀξίωμα τοῦ νομικοῦ μνημονεύεται συχνά στὰ κυπριακά ἔγγραφα. Σημειώνονται ἐνδεικτικὰ ὀρισμένα παραδείγματα: Βαρθολομαῖος, υἱὸς τοῦ Σαραντινοῦ, πρωτοῖερεὺς καὶ νομικὸς τῆς Καμπίας (1329)¹. Δημήτριος, ἱερεὺς, υἱὸς τοῦ πρωτοπαπᾶ ἀπὸ τῆ Φάλια καὶ νομικὸς τῆς μονῆς (1339)². Μιχαήλ, υἱὸς τοῦ παπα-Στεφάνου, ἱερεὺς καὶ νομικὸς τῆς Μαραθάσις καὶ ταβουλλάριος τῆς ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Σολίας († 1386)³. Ἀπὸ τὶς ἐνδείξεις τῶν πηγῶν προκύπτει ὅτι ὁ νομικὸς ἦταν ἐπιφορτισμένος νὰ ἐφαρμόζει ἐν ὀνόματι τοῦ ὀρθοδόξου ἐπισκόπου τοὺς ἐλληνικοὺς νόμους σὲ ὅ,τι ἀφοροῦσε τὸ οἰκογενειακὸ καὶ ἐκκλησιαστικὸ δίκαιο⁴. Διοριζόταν, σύμφωνα μὲ ἔγγραφο τοῦ ἔτους 1549, ἀπὸ τοὺς *patroni del loco*. οἱ ὁποῖοι εἶχαν δικαίωμα *di metter uno protopapa et uno nomico quelli che loro voleno secondo la lora*⁵.

Ἀξιόλογες ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις εἶναι οἱ εἰδήσεις ποὺ προσφέρουν τὰ ἔγγραφά μας γιὰ τὰ ἀξιώματα τοῦ τσιβιτάνου τῆς Κυθηρίας (Κυριάκου τοῦ Λυμπίτη) καὶ τοῦ ὁμότη τοῦ Νεοχωρίου (Βραχίμη τοῦ Μακρῆ). Πρόκειται γιὰ θέσεις τῆς κατώτερης διοικητικῆς ὑπαλληλίας, οἱ ὁποῖες ὅμως κατέχονται ἀπὸ Ἕλληνες. Εἶναι ἐμφανὲς μὲ ἄλλα λόγια ἡ διείσδυση τοῦ ντόπιου στοιχείου στὴ δημόσια ζωή. Δὲν γνωρίζουμε μὲ ἀκρίβεια τὰ καθήκοντα τῶν τσιβιτάνων τῶν χωριῶν (*civitanus casalis*), οἱ ὁποῖοι διακρίνονται ἀπὸ τοὺς τσιβιτάνους, ποὺ ἦταν ἐπικεφαλῆς τῶν δώδεκα διαμερισμάτων (*contrade*) τοῦ νησιοῦ⁶. Μὲ ἀρμοδιότητες πάντως περιορισμένες, οἱ πρῶτοι μαρτυροῦνται ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς φραγκοκρατίας καὶ ἦταν πιθανότατα ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν τήρηση τῆς τάξης στὴν περιοχὴ τους, ἐκτελώντας διαταγὰς ποὺ ἔπαιρναν ἀπὸ τὴν κεντρικὴ διοίκηση. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐντολὴ (ὀρισμὸς) τοῦ ἔτους 1468, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ βασιλιάς τῆς Κύπρου ἀνέθετε στοὺς τζιβιτάνους καὶ παρατζιβιτάνους

1. Βλ. J. Darrouzès, *Un obituaire Chypriote: le Parisinus graecus 1588*, Κυπριακαὶ Σπουδαί 11 (1951), σελ. 29, φ. 28 (= *Littérature et histoire des textes*, ἀρ. XIII).

2. Darrouzès, *Un obituaire*, σελ. 32, φ. 75v.

3. Darrouzès, *Notes*, σελ. 96 ἀρ. 74, σελ. 97 ἀρ. 75.

4. *Le livre des remembrances*, σελ. XXIV, 166 ἀρ. 93, σημ. 3.

5. Βλ. Brunehilde Imhaus, *Un document démographique et fiscal vénitien concernant le casal de Marethasse (1549)*, Μελέται καὶ Ὑπομνήματα ("Ἰδρυμα Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ'. Τμῆμα Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν) 1 (1984), σελ. 514.— Γιὰ τὸ δίκαιο τῆς Κύπρου βλ. γενικὰ Π. Ι. Ζέπου, *Τὸ δίκαιον τῆς Κύπρου ἐπὶ Φραγκοκρατίας*, Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 23 (1976), Ἀθῆνα 1978, σελ. 123-141.

6. Πρβλ. *Le livre des remembrances*, σελ. XXII, 170 ἀρ. 124, σημ. 3.— Βλ. καὶ D. Jacoby, *Citoyens, sujets et protégés de Venise et de Gênes en Chypre du XIIIe au XVe siècle*, BF 5 (1977), σελ. 173.— Γιὰ τοὺς τσιβιτάνους τῶν διαμερισμάτων τῆς Κύπρου (*contrade*) βλ. Γ. Σ. Πλουμίδη, *Οἱ βενετοκρατούμενες ἐλληνικὲς χῶρες μεταξὺ τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου τουρκοβενετικοῦ πολέμου (1503-1537)*, Ἰωάννινα 1974, σελ. 30.

τῶν χωριῶν καὶ πρᾶστέϊων νὰ συλλάβουν φυγάδες παροίκους¹. Ἀνεπαρκὲς εἶναι ἐπίσης ἡ πληροφόρησή μας καὶ ὡς πρὸς τὶς δικαιοδοσίες τῶν ὁμοτῶν (ὀρκιζομένων). Ὅπως στὶς ἄλλες βενετοκρατούμενες περιοχὲς ὑπῆρχαν οἱ γέροντες ἢ πρωτόγεροι (*vecchiardi, seniores*) ποὺ ἐκλέγονταν μεταξὺ τῶν προυχόντων, ἔτσι καὶ στὴν Κύπρο συναντοῦμε σὲ κάθε χωριὸ ἓναν ἢ δύο ὁμότες². Σὲ ἀφιερωτήριο ἑγγράφο τοῦ ἔτους 1398 ποὺ σώζεται σὲ εὐαγγελιστάριο τοῦ 11ου αἰ. οἱ ὁμότες μαζὶ μὲ τὸν ἐμπαλὴ (βάιλο) ἀναφέρονται μεταξὺ τῶν σημαινόντων προσώπων τοῦ τόπου³.

Τρεῖς κατηγορίες ὀνομάτων προσώπων (ἀφιερωτῶν καὶ μαρτύρων) παραδίδονται στὰ ἀφιερωτήρια ἑγγράφα ποὺ ἐξετάζουμε: α) ἐλληνικά, β) γαλλικά καὶ ἰταλικά ἐλληνοποιημένα, γ) συριακά ἐλληνοποιημένα⁴. Ἀπὸ τὰ πρῶτα ἃς ἀναφερθοῦν ἐνδεικτικὰ τὸ ὄνομα *Μανογίλης*⁵ καὶ τὰ ἐπώνυμα *Ρωμανός*⁶, *Κοντός*⁷ καὶ *Λυμπίτης*⁸. Γαλλικὴ προέλευση ἔχουν τὰ ὀνόματα *Τσάρλα* (*Charla*), *Τζένιος* (*Janus*) καὶ *Τζάκος* (*Jacques*), ἐνῶ ἰταλικά εἶναι τὰ ὀνόματα *Μαντελένα*, *Φλουρέντζα* καὶ *Πενέττος*⁹. Ἀραβικῆς, τέλος, καταγωγῆς εἶναι τὰ ὀνόματα *Βραχίμης* (*Ibrahim* - Ἀβραάμ), *Ἰακού(μ)πης* (*Ἰακώβ*), *(Ν)ταούτης* (*Δαβίδ*), *Σελεμᾶς* (*Σολομών*) καὶ *Λιάσης* (*Ἡλίας*)¹⁰. Ἀξίζει ἀκόμη νὰ σημειωθεῖ ἡ μνεῖα τοῦ ὀνόματος *Λιάσης τις Στζάρλας*, ὅπου στὴ θέση τοῦ ἐπωνύμου ὑπάρχει τὸ μητρωνύμιο. Τὸ ἔθιμο αὐτὸ ἦταν πολὺ συνηθισμένο στὴν Κύπρο¹¹. Στὸ πρακτικὸ λ.χ. τοῦ 1549 ποὺ περιέχει τὰ ὀνόματα τῶν παροίκων

1. *Le livre des remembrances*, σελ. 4-5 ἀρ. 3.—Mas-Latrie, ὁ.π., τόμ. Ι', σελ. 192-193· πρβλ. G. Hill, *A History of Cyprus*, τόμ. Ι': *The Frankish Period (1432-1571)*, Cambridge 1972, σελ. 647.

2. Πλουμίδης, ὁ.π., σελ. 62.

3. Darrouzès, *Notes (Troisième article)*, σελ. 238 ἀρ. 30.

4. Γιὰ τὰ ὀνόματα καὶ τὶς οἰκογένειες τῆς Κύπρου βλ. Μενάρδου, ὁ.π., σελ. 252-281.—W. H. Rudt de Collenberg, *Etudes de prosopographie généalogique des Chypriotes mentionnés dans les registres du Vatican 1378-1471*, Μελέται καὶ Ὑπομνήματα ("Ἰδρυμα Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ'. Τμῆμα Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν) 1 (1984), σελ. 521-678.—Βλ. καὶ M. Pinson, *Observations sur la transcription des mots Français et Italiens dans la Chronique de George Boustron*, Πρακτικὰ τοῦ Πρώτου Διεθνoῦς Κυπριολογικοῦ Συνεδρίου, τόμ. Β': Μεσαιωνικὸν Τμῆμα, Λευκωσία 1972, σελ. 213-220.

5. Γιὰ τὸν τύπο τοῦ κυπριακοῦ αὐτοῦ ὀνόματος βλ. Μενάρδου, ὁ.π., σελ. 252.

6. Γιὰ τὴν οἰκογένεια τῶν Ρωμανῶν βλ. Collenberg, ὁ.π., σελ. 647.

7. Μέλη τῆς οἰκογένειας αὐτῆς μνημονεύονται μεταξὺ τῶν παροίκων στὸ πρακτικὸ τοῦ 1549 (βλ. Imhaus, ὁ.π., σελ. 384 ζέ.).

8. Βλ. μνεῖες μελῶν τῆς οἰκογένειας: Darrouzès, *Un obituaire*, σελ. 34, f. 108v, 109.—*Le livre des remembrances*, σελ. 60 ἀρ. 126. —Imhaus, ὁ.π., σελ. 384 ζέ.

9. Πρβλ. Μενάρδου, ὁ.π., σελ. 255-262.

10. Ὁ.π., σελ. 262-263.

11. Βλ. Ἀναστασίας Ξ. Κουμπάριδου, *Ἱστορικοκοινωνικά στοιχεῖα τῶν καί-*

τῆς Μαραθάσας μνημονεύονται ὁ *Iacomo tis Iarlas papa Iacomo Piru*, ὁ *Symeos papa Iarlas Piru*, ὁ *Christoforo tis Marius Petru*¹.

Ἱστορικό πλαίσιο

Ἄν στοὶ πρῶτο χρονικὸ διάστημα τῆς λατινικῆς κατάκτησης τῆς Κύπρου οἱ δύο πολιτισμοί, ἑλληνικὸς καὶ δυτικὸς, ἀκολούθησαν παράλληλη πορεία, στοὺς ἐπόμενους αἰῶνες ἡ συνύπαρξή στὸν ἴδιο γεωγραφικὸ χῶρο ποικίλων ἐθνικῶν καὶ θρησκευτικῶν μειονοτήτων ὁδήγησε στὴ διαμόρφωση μιᾶς κοινωνίας μὲ κύριο χαρακτηριστικὸ τὴν πολυφωνία². Δεῖγμα τοῦ μωσαϊκοῦ τῶν ξένων στοιχείων, ἀνατολικῶν καὶ δυτικῶν, ποὺ συμβιώνουν στὸ νησί στὴ διάρκεια τῆς φραγκικῆς καὶ βενετικῆς κυριαρχίας ἀποτελοῦν τὰ κυπριακὰ χειρόγραφα, στὰ ὁποῖα διασώζονται ἀνάμικτες διευθύνσεις καὶ κτητορικὰ σημειώματα στὰ γαλλικά, ἰταλικά, ἀρμενικά καὶ ἀραβικά³. Στὴν κατηγορία αὕτῃ ἀνήκει καὶ τὸ χειρόγραφό μας, ὅπου στοὺς τίτλους τοῦ μηνολογίου τῶν εὐαγγελικῶν περικοπῶν σημειώνονται δίπλα στὸ ἑλληνικὸ ὄνομα τῶν μηνῶν οἱ ἀντίστοιχες ἀραβικὲς ὀνομασίες⁴. Ὅμως, ἀκόμη πιὸ ζωντανὰ τεκμήρια τόσο τῆς ταυτόχρονης παρουσίας στὴν Κύπρο διαφορετικῆς καταγωγῆς στοιχείων ὅσο καὶ τῆς ἐπίδρασης ποὺ δέχθηκαν ἀπὸ τὸν ὀρθόδοξο ἑλληνικὸ πληθυσμὸ οἱ ξένοι ἄποικοι⁵ εἶναι τὰ ἴδια τὰ ἀφιερωτήρια ἔγγραφα.

Τὰ ὀνόματα τῶν ἀφιερωτῶν καὶ τῶν μαρτύρων ποὺ ἀναφέρονται στὰ ἔγγραφα παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία. Μαζὶ μὲ τοὺς ντόπιους ἐμφανίζονται καὶ Σύριοι ποὺ εἴτε εἶναι οἱ ἴδιοι ἀφιερωτὲς εἴτε ὑπογράφουν ὡς μάρτυρες· ἓνας μάλιστα

τω ἐνοριῶν Λευκωσίας. Γυναικεῖα προσωνύμια-μητρωνύμια, Κυπριακαὶ Σπουδαὶ 42 (1978), σελ. 153-158.

1. Imhaus, ὁ.π., σελ. 507.

2. Γιὰ τὴν κυπριακὴ κοινωνία κατὰ τὴ διάρκεια τῆς φραγκικῆς καὶ βενετικῆς κυριαρχίας βλ. M. Zink, *Groupes nationaux, sociaux et religieux en Chypre au XVIe siècle* *ous par Estienne de Lusignan*, Πρακτικά τοῦ Πρώτου Διεθνoῦς Κυπριολογικοῦ Συνεδρίου, τόμ. Β', ὁ.π., σελ. 293-301.— J. Richard, *Le peuplement latin et syrien en Chypre au XIIIe siècle*, BF 7 (1979), σελ. 157-173 (= *Croisés, missionnaires et voyageurs. Les perspectives orientales du monde latin médiéval*, Λονδίνο, Variorum Reprints, 1983, ἀρ. VII).— Τοῦ Ἰδίου, *Culture et population à Chypre au XIIIème siècle*, The 17th International Byzantine Congress. Abstracts of Short Papers, Washington 1986, σελ. 292 (περίληψη ἀνακοίνωσης).

3. Βλ. Darrouzès, *Manuscripts*, σελ. 171, 188, 193.— Τοῦ Ἰδίου, *Autres manuscrits*, σελ. 162.

4. Χατζηνικολάου — Πάσχου, ὁ.π., σελ. 108 ἀρ. 19.

5. Γιὰ τὴν ἐπίδραση ποὺ δέχθηκαν οἱ ξένοι ἀπὸ τὸ κυπριακὸ στοιχεῖο βλ. Χρύσας Α. Μαλέζου, *Ἡ περιπέτεια ἐνὸς ἑλληνόφωνου Βενετοῦ τῆς Κύπρου (1571)*, Πρακτικά τοῦ Β' Διεθνoῦς Κυπριολογικοῦ Συνεδρίου, τόμ. Β', Λευκωσία 1986, σελ. 218 κέ.

ἀπ' αὐτούς, ὁ Ἰσαάκ, ὑπογράφει στὰ ἀραβικά¹. Ἡ ἰδιαίτερα ἀξιόλογη θέση ποὺ κατεῖχαν οἱ Σύροι στὴν κυπριακὴ κοινωνία ἐπισημαίνεται ἐπανειλημμένως στὶς πηγές². Ἐνδεικτικὴ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν προσφύγων ποὺ εἶχαν συρρεῦσει στὸ κυπριακὸ ἔδαφος μόνο τὸ 1291, μὲ τὴν τουρκικὴ κατάκτηση τῆς Πτολεμαΐδας, εἶναι ἡ πληροφορία σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ συγγενεῖς καὶ οἱ φίλοι τοὺς ἀναγκάστηκαν τότε νὰ ἰσχυριστοῦν ὅτι δὲν τοὺς γνώριζαν. γιὰ δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ συντηροῦν τόσους πολλούς³. Ἀνήκοντας πρὶν μετοικήσουν στὴν Κύπρο σὲ ἐλληνόφωνες ἢ ἀραβόφωνες ὁρθόδοξες κοινότητες τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης, οἱ προσφυγικὲς αὐτὲς μάζες ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ἐπέτυχαν νὰ ἐνταχθοῦν στὴ λατινικὴ ἱεραρχία ἐξασφαλίζοντας ἀπὸ τὸν κυρίαρχο προστασία καὶ προνόμια, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη παρέμειναν πιστοὶ στοὺς κόλπους τῆς ὁρθοδόξιας, χρησιμοποιοῦντας ὡς γλωσσικὸ ὄργανο τὰ ἐλληνικά⁴. Ἐξηγεῖται ἔτσι ἡ μνεῖα τῶν ὀνομάτων τοῦ *Βραχίμη*, τοῦ (*N*)ταούτη καὶ τοῦ Ἰακού(μ)πη ποὺ παρίστανται ὡς μάρτυρες στὴ σύνταξη δωρητηρίων ἐγγράφων. μὲ τὰ ὁποῖα ἀφιερώνονται ἀγαθὰ πιστῶν στὸν ναὸ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου. Ἀξιοσημείωτη εἶναι, ἐπίσης, ἡ περίπτωση τοῦ *σίρ Σελεμᾶ* ποὺ μνημονεύεται ὡς ἀφιερωτῆς στὸ παλαιότερο χρονολογικὰ ἐγγράφο. τοῦ ἔτους 1499. Ἡ ἐνδειξη *σίρ* δίπλα στὸ ὄνομά του εἶναι δηλωτικὴ τῆς κοινωνικῆς του θέσης καὶ τῆς ἐνταξίσεως του στὰ καθεστωτικὰ πλαίσια τῆς λατινικῆς ἱεραρχίας⁵. Πιθανότατα ὁ Σελεμᾶς εἶχε ἀποκτήσει τὸ προνόμιο τῆς βενετικῆς ἢ γενουατικῆς ὑπηκοότητος⁶. τὸ

1. Βλ. παρακάτω. σελ. 10, ἐγγράφο ἀρ. 1, στ. 18.

2. Βλ. λ.χ. Λεοντίου Μαχαιρᾶ, *Χρονικὸν Κύπρου*, ἔκδ. R. M. Dawkins, τόμ. Α', Ὁξφόρδη 1932, σελ. 354 § 375, τόμ. Β', Ὁξφόρδη 1932, σελ. 156.— L. de Mas-Latrie, *Nouvelles preuves de l'histoire de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan*, Παρίσι 1874 (φωτοτ. ἐπανεκδ. Ἀμμόχωστος 1970), σελ. 138, σημ. 1.

3. Richard, *Le peuplement latin*, σελ. 172.

4. Μαλτέζου, ὁ.π., σελ. 220-221.

5. Βλ. λ.χ. μνεῖες ὀνομάτων προσώπων μὲ τὸ δηλωτικὸ *σίρ*: Μαχαιρᾶ, ὁ.π., τόμ. Α', σελ. 354 § 375 (*σίρ Τζονᾶν Παντομή*), 382 § 404 (*σίρ Τιπάτ*), 402 § 423 (*σίρ Χαρρῆς τε Ζιπλὲτ Μενικιώτης*, *σίρ Τζονᾶν τε Γαβριαλλή*), 624 § 642 (*σίρ Σιμοῖν τε Μόρφου*, *σίρ Μαυρῆς Βιλερπά*, *σίρ Βραχίμης ὁ μαῦρος*, *σίρ Ἀβαῆς Κονράτος*, *σίρ Μαρτῆς Τζικλοῦρης*, *σίρ Τζονᾶν Μοροσίε*, *σίρ Πιέρ Βερνιέ*).— Darrouzès, *Notes (Troisième article)*, σελ. 238, ἀρ. 30 (*σίρ Νικόλαος Συγκριτικός*).— J. Richard, *Documents chypriotes des archives du Vatican (XIVe et XVe siècles)*, Παρίσι 1962, σελ. 29 (*Ser Johan de mestre Brahim*).— *Le livre des remembrances*, σελ. 129 ἀρ. 218, σελ. 200, σημ. 6 (*sire Johan de mestre Brahīn*).

6. Γιὰ τοὺς Σύρους Βενετούς ὑπηκόους βλ. Jacoby, ὁ.π., σελ. 166 ζε. J. Richard, *Une famille de «Vénitiens blancs» dans le royaume de Chypre au milieu du XVe siècle: Les Audeth et la seigneurie du Marethasse*, *Rivista di Studi Bizantini e Slavi* 1 (1981) = *Miscellanea Agostino Pertusi*, I, σελ. 89-129 bis (= *Croisés, missionnaires et voyageurs*, ἀρ. X).— Πρβλ. καὶ Χρῦσας Α. Μαλτέζου, *Παρατηρήσεις στὸν θεσμό τῆς βενετικῆς ὑπηκοότητος. Προστατενόμενοι τῆς Βενετίας στὸν λατινοκρατούμενο ἐλληνικὸ χῶρο (13ος-15ος αἰ.)*, Σύμμεικτα 4 (1981), σελ. 10-11.

γυγονός ὅμως αὐτὸ δὲν τὸν ἐμπόδιζε νὰ διατηρεῖ τὸ ὀρθόδοξο δόγμα καὶ νὰ ἐκφράζεται στὰ ἑλληνικά. στὴν κυπριακὴ μάλιστα διάλεκτο.

ΤΑ ΑΦΙΕΡΩΤΗΡΙΑ ΕΓΓΡΑΦΑ

Ἡ ἐπανεκδοσις τῶν ἐγγράφων κρίθηκε ἀπαραίτητη, λόγῳ ὀρισμένων ἀβλεψιῶν, παραναγνώσεων καὶ παραλείψεων ποὺ διαπιστώθηκαν στὴν ἐκδοσὴ Χατζηνικολάου — Πάσχου. Στὴν ἐκδοσὴ ποὺ ἀκολουθεῖ διορθώθηκε ἡ στίξις μόνον ἐκεῖ ὅπου ὑπῆρχε κίνδυνος παρανοήσεων· κεφαλαιογραφήθηκαν τὰ ὀνόματα προσώπων καὶ τόπων· ἀναλύθηκαν οἱ βραχυγραφίες σὲ παρενθέσεις ( )· τοποθετήθηκαν σὲ ὀρθογώνιες ἀγκύλεις [ ] ὅσες συμπληρώσεις χρειάστηκε νὰ γίνουν στὰ σημεῖα φθορᾶς τοῦ χαρτιοῦ· σὲ διπλὲς ὀρθογώνιες ἀγκύλεις [ ] δηλώθηκαν τὰ γράμματα ἢ οἱ λέξεις ποὺ κρίθηκαν ὀβελιστέες· σὲ ἀμβλυγώνιες ἀγκύλεις < > τοποθετήθηκαν οἱ προσθηκὲς γραμμάτων ἢ λέξεων ποὺ ἔχουν παραλειφθεῖ ἀπὸ τὸν γραφέα· τέλος, μὲ διπλὲς κεραῖες || || σημειώθηκαν οἱ λέξεις ποὺ ἔχουν ἐκ τῶν ὑστέρων γραφτεῖ πάνω ἀπὸ τὴ γραμμένη σειρά.

I

ΕΒΕ. Κώδικας 185, φ 2 — Βλ. πίνανκ, ἀρ 1

1499, Ἰουνίου 24

Π ρ ι λ η ψ η. Ὁ σὺρ Σελεμάς ἀρνήρει καὶ ἀπαρνήρει γιὰ τὴ σωτηρίᾳ τῆς ψυχῆς τοῦ στὸν ναὸ τοῦ Ἀγίου καὶ Τροπαιοφόρου Γεωργίου ὁκτὼ δένδρα (ἐπτὰ συκαμιές καὶ μία ἐλιά), ἐνώπιον τοῦ τσιβιτάνου τῆς Κυθηρίας, Κυριάκου τοῦ Ἀυμπίτη, καὶ τῶν ἀκολουθῶν μαρτύρων: Ἰσαὰκ (ὁ ὁποῖος ὑπογράφει στὰ ἀραβικά), παπα-Μανογήλη τοῦ παπα-Τζάκου, Βραχίμη τοῦ Μακρῆ, ὁμότη τοῦ Νεοχωρίου, Ἰακού(μ)πη τοῦ παπα-Θωμᾶ, (Ν)ταούτη τοῦ παπα-Τζάκου, Βραχίμη τοῦ παπα-Συμεών, ἀναγνώστη. Ὁ Ἡλίας, ἱερεὺς καὶ νομικὸς Παλαικύθρου, ἐστρεφώσε τὸ ἔγγραφο.

†

Εν ονομάτῃ τοῦ Χ(ριστο)υ ιμων Ι(ησο)υ Χ(ριστο)υ αμην.
¹Κατα τοιν σιμερον, ιμερα [ιμερα] δευ³τερα, ||του αυτου μινος,||
 τισ αυτισ εχρ(ο)ν(ι)α(ς) , αυ λθ' Χ(ριστο)υ, ισ τας κδ' | ⁴ του ιου-
 νιου μηνος, εθελισεν ο σιρ Σελεμας κ(αι) εθε⁵λισεν με το ιδιον
 θελιμα κ(αι) ορεξισ, χο⁶ρισ τινοσ βιασ ι αλι ξι ||Κι||τεριας, με το

ιδιον |⁷θελίμα αφινι ||κ(αι)|| απαφινι ης το ναον |⁸ του αγιου κ(αι)
τροποεφορου Γεοργιου δια τι |⁹ ψιχην του κ(αι) δια μι<σ>θόν του
κ(αι) αφινι δε<ν> |¹⁰ δρα σικαμιες η' ριζ<ες> κ(αι) μιαν ελιαν, |¹¹ ις
το χοραφι το εχι ετιασμενον οισ την με|¹²ριαν |πεδια πεδιον του
να μι δεν εχι τινας να πι τιποτε που πασ ερκ(αι)τε || τοις δισοις
απο τι γονιαν κ(αι) κατο. εντα |¹³ δενδρα κ(αι) ι ελια κοτα στο
σπιτη· ενπροσ |¹⁴θεν τον κατοθεν μαρτιρον κ(αι) του στζιβιτα-
|¹⁵νου ||του αυτου τοπου|| Κριβα, η ανο κ(αι) το κατοθεν μα<ρ>-
τιρον |¹⁶κ(αι) του στζιβιτανου τις Κιθιριας Κιρια |¹⁷κος του Λι-
πιτη μ(α)ρ(τυς). |¹⁸ وانا القسّر اسحق اشهد بذلك
= Καὶ ἐγὼ ὁ ταπεινὸς Ἰσῆακ (=Ἰσαάκ) μαρτυρῶ ὡς ἔγνωθεν

Στὸ ἀριστερὸ μέρος τοῦ ἐγγράφου:

|¹⁹ † Εγο παπ(α) Μανογηλεις | του παπ(α) Τζακον | μαρτ(υς)

|²⁰ † Ηακουπη του παπ(α) Θομα | μ(α)ρ(τυς)

Στὸ δεξιὸ μέρος τοῦ ἐγγράφου:

|¹⁹ † Βραγμισ | του Μακρη κ(αι) μο|τις του Νεοχοριου | μαρ-
τ(υς)

|²⁰ Ταουτισ του παπ(α) Τζια|κον μ(α)ρ(τυς)

|²¹ † Βραγμισ του παπ(α) Σιμεον αναγνωστis εγραφε το ανο-
θεν ε<γ>ραφος, |ο ανοθεν <ε>γραφε μ(α)ρτις

|²² Ιληας η̇ερεσ νομικος Παλοκιθρου, | στ(ε)ρε[[ρε]]ονον το ανο-
θεν ερω(α)φ(ον).

6. ξι Κιτεριας: πιθανότατα ὁ γραφέας διόρθωσε τὸ ξι σὲ κι (Κιτερίας: Κυ-
θερίας)· ἡ φράση παραμένει ὡστόσο δυσνόητη.

10. σικαμιες: συκαμιά, σκαμνιά: συκαμινέα, μουριά. Τὸ γεγονός ὅτι καὶ
τὰ τρία ἔγγραφα ἀναφέρονται σὲ δωρεὰς μουριῶν δὲν πρέπει νὰ εἶναι τυχαῖο·
προφανῶς ἡ σηροτροφία ἦταν μία ἀπὸ τὶς ἀσχολίες τῶν κατοίκων τῆς Κυθρέας.

10. η' ριζ<ες>: συμπλήρωσα ριζες, ἀποκλείοντας τὴ μεταγραφὴ ,ριζ' (ἐκα-
τὸν δέκα ἐπτά), ὅχι μόνο γιατί ὁ ἀριθμὸς τῶν δένδρων θὰ ἦταν στὴν περίπτωσι
αὐτὴ ὑπερβολικὰ μεγάλος, ἀλλὰ κυρίως γιατί μνημονεύονται παρακάτω (στ.
12-13) εντα δενδρα κ(αι) η ελια, σύνολο δηλ. δένδρων ὁκτώ. Ἄρα τὰ δένδρα

πρέπει νά ἦταν ὅλα μαζί ὁκτώ (ἑπτὰ συκαμιές καὶ μία ἐλιά) καὶ ὄχι ἐννέα (ὁκτώ συκαμιές καὶ μία ἐλιά).

11. *ετιασμενον*: δὲν μπόρεσα νά ἐντοπίσω τή λ. σέ ἄλλα κείμενα.

15. *Κριβα* (Κριμπά;): τὸ νόημα τῆς φράσης δὲν εἶναι ὁμαλό.

2

Ε.Β.Ε., Κώδικας 185, φ. 1.— Βλ. πίνακα, ἀρ. 2.

1501, ᾽Α[πριλ]ίου 12

Π ε ρ ῖ λ η ψ η.— Ἡ γυναίκα τοῦ Τζάκου τοῦ Κοντοῦ δίδει στήν ἐκκλησία μία συκαμιὰ μέσα στὸ περιβόλι της σὲ χωράφι τῆς παραπάνω ἐκκλησίας, τὸ ὁποῖο κρατοῦσε ὁ Κωνσταντῆς τοῦ Πέτρου. Διευκρινίζονται τὰ ὅρια τοῦ χωραφιοῦ. "Ὅποιος τολμήσει νά ἀνατρέψει τὴ δωρεὰ θὰ ἔχει τὶς κατάρες τῶν 318 πατέρων τῆς ἐκκλησίας. Μία συκαμιὰ, ἐπίσης, εἶχε παραχωρηθεῖ στήν ἐκκλησία ἀπὸ τὸν μακαρισμένο παπα-Συμεών· ὁμοίως [. . . .] ικε ὁ γιός του (Μ)πραχήμες.

Ὑπογράφουν ὡς μάρτυρες ὁ παπα-Δημήτρης (Ν)τόριας, ὁ πρωτοπαπὰς τῆς Κυθηρίας, ὁ Ἡλίας, ἱερέας, ἀβικάριος τῆς Κυθηρίας, ὁ παπα-Ρωμανὸς καὶ ὁ παπα-Σάβας.

†

Τη σημερο ημερα, οπου ενι ισ τασ ιβ' του α[πριλ]ίου |² μιν(ος),
 αυτις εχρον(ι)ασ ,αφα' Χ(ριστο)ν, ενπρ(ο)στεν τους κατοθ(εν)
³μαρτ(υ)ρας εμολ(ο)γησ(ε) κ(αι) ομολογα ησ εμε η γι(νε)κα τ(ου)
 Στζα|⁴ κουν του Κοντ(ου) πος δηδη ιστι εκλίσια μια σικαμια |⁵ να
 τι εχη η ανν(ο)θ(εν) εκλίσια στα ορια τισ δια στζε|⁶τε τοπον
 τοπον το κρατ(ει) μεσα ιστο περιβολη τις |⁷ απο χοραφι τις αννο-
 θ(εν) εκλίσιασ· ομοιοσ ο Κοσταντ(ης) |⁸ του Πετρ(ου) εκαθ(α)-
 ρ(ι)σε πος εκρατ(ει) το υπο τισ |⁹ αυτ(ις) εκλίσιασ κ(αι) εκαθ(α)-
 ρ(ι)σαμε το κ(αι) ενι η α|¹⁰ κρα του χοραφιου ιστη μερια τισ δησις
 απο |¹¹ κ(αι)ραστζια τιν ιμησ(η) κ(αι) να (πα)ρ(τ)ενι τισ εκλι-
 σιασ |¹² κ(αι) ητις να μι <στερξη> ταννοθ(εν) να εχι τασ αρασ το
 τη|¹³ θε(ο)φορον πατ(ε)ρον· ομοιοσ α' σικαμια εδωκ(ε) |¹⁴ ο κιο
 π(α)π(α) Συμειος ο μακαρισμενος ιστι αννοθεν εκλι|¹⁵ σια, ομοιο(σ)
 [. . . . .]ικ(ε) ο γιοτον ο Πραχημης κατ(ο)θ(εν) |¹⁶ τι δωσι [.]-
 θ(ε)ν [. . .]ου.

¹⁷ Παπ(α) Διμι[τ]ρης | Τορη(ας)

Στὸ ἀριστερὸ μέρος τοῦ ἐγγράφου:

¹⁸ Ηλιας ηερεεσ αβικαριος | Κιθεριας αννοθ(εν) γρα(ψ)ας

¹⁹ π(α)π(α) Ρωμανος | μαρτ(υς)

Στὸ δεξιὸ μέρος τοῦ ἐγγράφου:

¹⁸ προτονπ(α)πας της Κιθε[ρι]||ας μαρτ(υς)

¹⁹ παπ(α) Σαβας κιε πνευματικος μαρτ(υς)

2. ,αφα': Στὴν ἔκδοση Χατζηνικολάου-Πάσχου τὸ ἔγγραφο χρονολογεῖται στὸ ἔτος 1590, δηλ. στὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας στὴν Κύπρο. Ἐχὼ τὴ γνώμη πὼς ἡ χρονολόγησις αὐτὴ πρέπει ν' ἀποκλειστεῖ. Κατ' ἀρχὴν τὸ τελευταῖο γράμμα στὴν ἀναγραφὴ τῆς χρονολογίας δὲν εἶναι σαμπί· ἡ ὁμοιότητά του μὲ τὸ α' τοῦ στ. 13: α' (μία) σικαμια, καθιστᾷ νομίζω ἀσφαλὴ τὴ μεταγραφὴ σὲ ,αφα'—1501. Ἐξάλλου, τὸ ἔγγραφο δὲν μπορεῖ νὰ ἀπέχει χρονολογικὰ παρὰ λίγα μόνο χρόνια ἀπὸ τὸ προηγούμενο, τοῦ ἔτους 1499. Γιατὶ καὶ στὰ δύο ἔγγραφα μνημονεύεται ὁ Ἡλίας, ὁ ὁποῖος μαρτυρεῖται στὸ ἔγγραφο τοῦ 1499 ὡς ἱερεὺς καὶ νομικὸς Παλαικλήθρου καὶ στὸ παρὸν ἔγγραφο ὡς ἱερεὺς, ἀβικάριος Κυθρίας. Ἄν τὸ ἔγγραφο ἦταν τοῦ 1590, τὰ δύο πρόσωπα δὲν θὰ μπορούσαν νὰ ταυτιστοῦν, λόγω τοῦ χρονικοῦ μεταξὺ τους χάσματος. Ὅμως, οἱ ὑπογραφές παρουσιάζουν ὁμοιότητες, ἐπομένως τὰ δύο πρόσωπα πρέπει νὰ ταυτιστοῦν. Ἄς σημειωθεῖ, ἐπίσης, ὅτι καὶ στὰ δύο ἔγγραφα μαρτυρεῖται ὁ Βραχίμης, γιὸς τοῦ παπα-Συμεών: στὸ ἔγγραφο τοῦ 1499 ὁ παπα-Συμεὼν εἶναι ἐν ζωῇ, ἐνῶ στὸ ἔγγραφο αὐτὸ εἶναι ἤδη μακαρισμένος· στὴν περίπτωση ποὺ τὸ ἔγγραφο ἦταν τοῦ 1590, τότε ὄχι μόνον ὁ Συμεὼν ἀλλὰ καὶ ὁ γιὸς του, Βραχίμης, θὰ μνημονευόταν ὡς μακαρισμένος. Ἀλλωστε, ἀπὸ τὴ σειρὰ μὲ τὴν ὁποία ἔχουν καταχωριστεῖ οἱ δωρεὲς στὸ χειρόγραφο γίνεται σαφὲς ὅτι αὐτὸ τὸ ἔγγραφο εἶναι τὸ δεῦτερο καὶ ὄχι τὸ τελευταῖο χρονολογικά. Τὸ παλαιότερο ἔγγραφο, τοῦ 1499, ἔχει καταγραφεῖ στὸ μέσα φύλλο (φ. 2), γιὰ νὰ προστατεύεται προφανῶς ἀπὸ τὴ φθορὰ ποὺ ὑφίστανται συνήθως τὰ πρῶτα φύλλα τοῦ χειρογράφου. Τὸ ἀμέσως ἐπόμενο χρονολογικὰ ἔγγραφο, τοῦ 1501, ἔχει ἀναγκαστικὰ καταχωριστεῖ στὸ πρῶτο φύλλο (φ. 1) ποὺ ἦταν λευκὸ καί, τέλος, τὸ τρίτο, τοῦ 1542, στὸ κάτω μέρος τοῦ φ. 1^ν, στὴ μόνη δηλ. κενὴ θέσις ποὺ ὑπῆρχε στὸ χειρόγραφο.

5-6. στζερετε: τζάρτζε: γαλλ. *charge* (βλ. *Le livre des remembrances*, γλωσσάριο, λ.).

11. κ(αι)ραστζια: κερατζιά: κερατέα.— Πρβλ., επίσης, D a r r o u z è s. *Un obituaire*, σελ. 48, φ. 232 (ἀμπέλιον τῆς Καιρατζίας), καὶ τοῦ ἴδιου, *Notes (Troisième article)*, σελ. 236, ἀρ. 23 (ἕναν κομάτ(ι) χοράφην τὸ λεγόμενον τῆς Κ(αι)ρατσίας).

11. παρτένι: ἀπαρτενιάζω: γαλλ. *appartenir* (βλ. *Le livre des remembrances*, γλωσσάριο, λ.).

12-13. να εχι τας αρας . . . πατ(ε)ρον: Τῇ διατύπωση αὐτῇ μὲ διάφορες παραλλαγές τῇ συναντοῦμε σὲ πολλὰ κυπριακὰ ἔγγραφα (βλ. λ.χ. J. D a r r o u z è s, 'Ανάμεικτα. *Note à propos de l'interprétation du texte épigraphique publiée dans Κυπριακαὶ Σπουδαί*, τόμος I, 1946, p. 133 par A. Stylianos, *Κυπριακαὶ Σπουδαί* 13 (1949-1950), σελ. 83).

3

E.B.E., Κώδικας 185, φ. 1^v.— Βλ. πίνακx, ἀρ. 3.

1542, Ἰανουαρίου 14

Περίληψη.— Ἡ Μαρία τοῦ μακαρίτη Λιάση τῆς Τζάρλας καὶ ὁ γιός της Τζένιος ἀφήνουν γιὰ τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς τους στὸν ναὸ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἕξη συκαμιές. Τὰ δένδρα παραχωροῦνται γιὰ πάκτωση ἐπὶ μία πενταετία· μετὰ τὴν παρέλευση τοῦ χρονικοῦ αὐτοῦ διαστήματος οἱ συκαμιές θὰ ἐπανέλθουν στοὺς ἀφιερωτές. Μία ἀκόμη συκαμιὰ εἶχε παραχωρηθεῖ στὸν ναὸ ἀπὸ τὸν μακαρίτη τὸν Λιάση διὰ τὴν ψυχὴν του.

Ὡς μάρτυρες ἐμφανίζονται ὁ Λι(ά)σης τοῦ Ρίζη καὶ ὁ Τζώρτζης τοῦ μακαρισμένου Θεόδωρῃ, οἱ ὅποιοι, ἐπειδὴ δὲν ἤξεραν γράμματα, παρακάλεσαν τὸν παπα-Ζαχαρία νὰ γράψῃ τὸ ἔγγραφο.

† Τιν σιμερον ημερα ιδ' Γεν[ουα]ρειου [μηνος], ενχρονιασ
αφμβ' |² Χ(ριστο)ν εθελισεν οἱ κира M[αρια] σιβια καποτε
μακαριτου |³ Λιασι тис Στζαρλα[ς . . . .] κ(αι) ο γιοστιс ο Τζε-
νιος με το |⁴ γιδιον του θελιμα κ(αι) ορεξι αφυννουσι δια τι ψιχην
το[υς] |⁵ δεντρα σикамиес εξι ειστο ναон του αγιου Γεοργιου εοс
хро|⁶νους πεντε να тес паχтонноме оζιον прамап едиго[ν] |⁷ μασ
κ(αι) то να διαβουν ει χροпι пе(ν)те να тес пернουνси· |⁸ аκομi
аφικен о μακαρισμεнос о аноθεν Λιαсис етери |⁹ σикаμiа μ(ι)а δια
τι ψιχην του δια πανта енπροσθεν τον |¹⁰ κατοθεν μαρτιρον.

Στὸ δεξιὸ μέρος τοῦ ἐγγράφου:

Λι(α)σις του Ριζι μαρτις

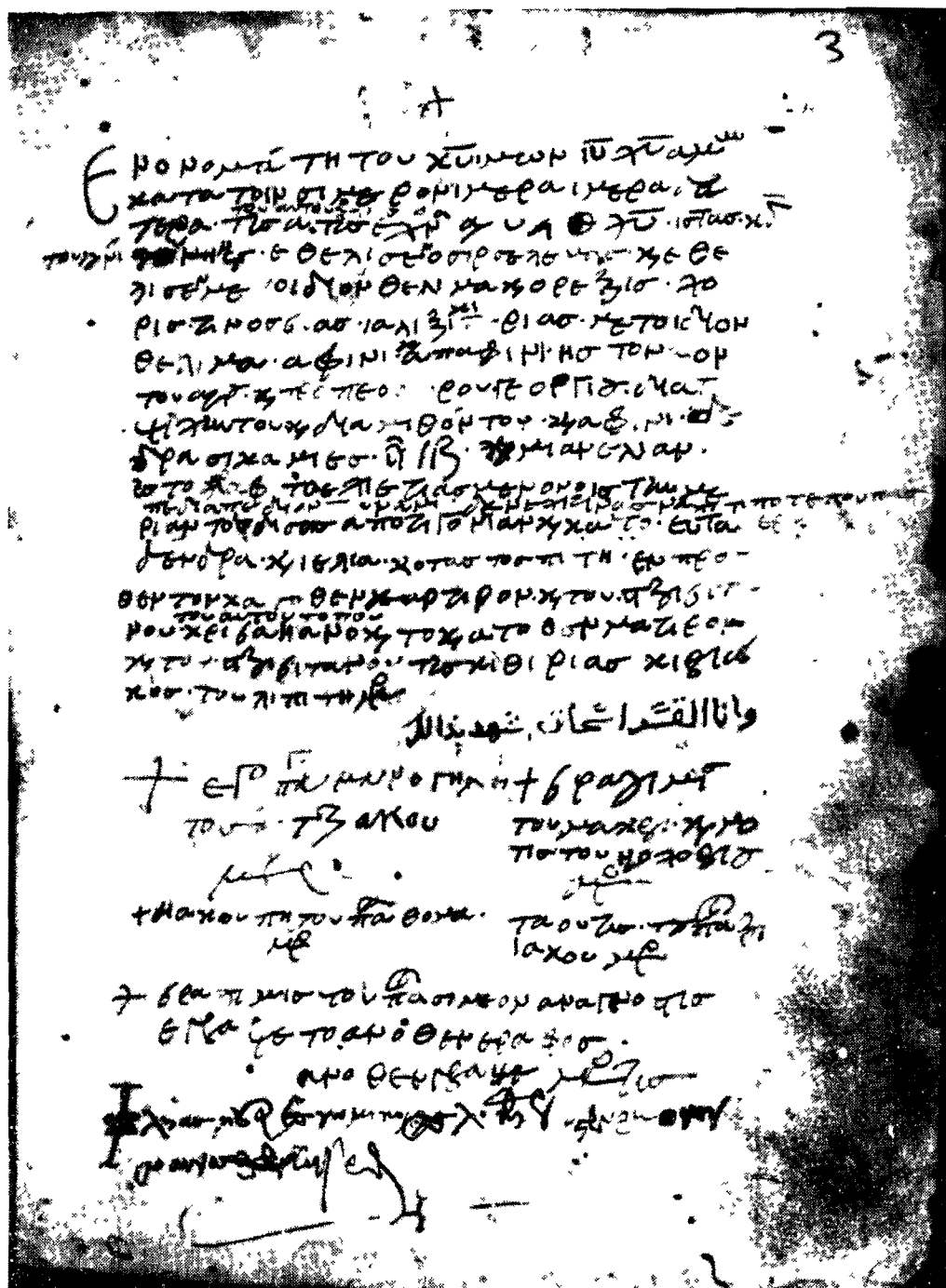
|¹¹ *Νζορζις το(υ) μακαρισμενου τ(ου) | Θοδορι μαρτις*

Στὸ ἀριστερὸ μέρος τοῦ ἐγγράφου:

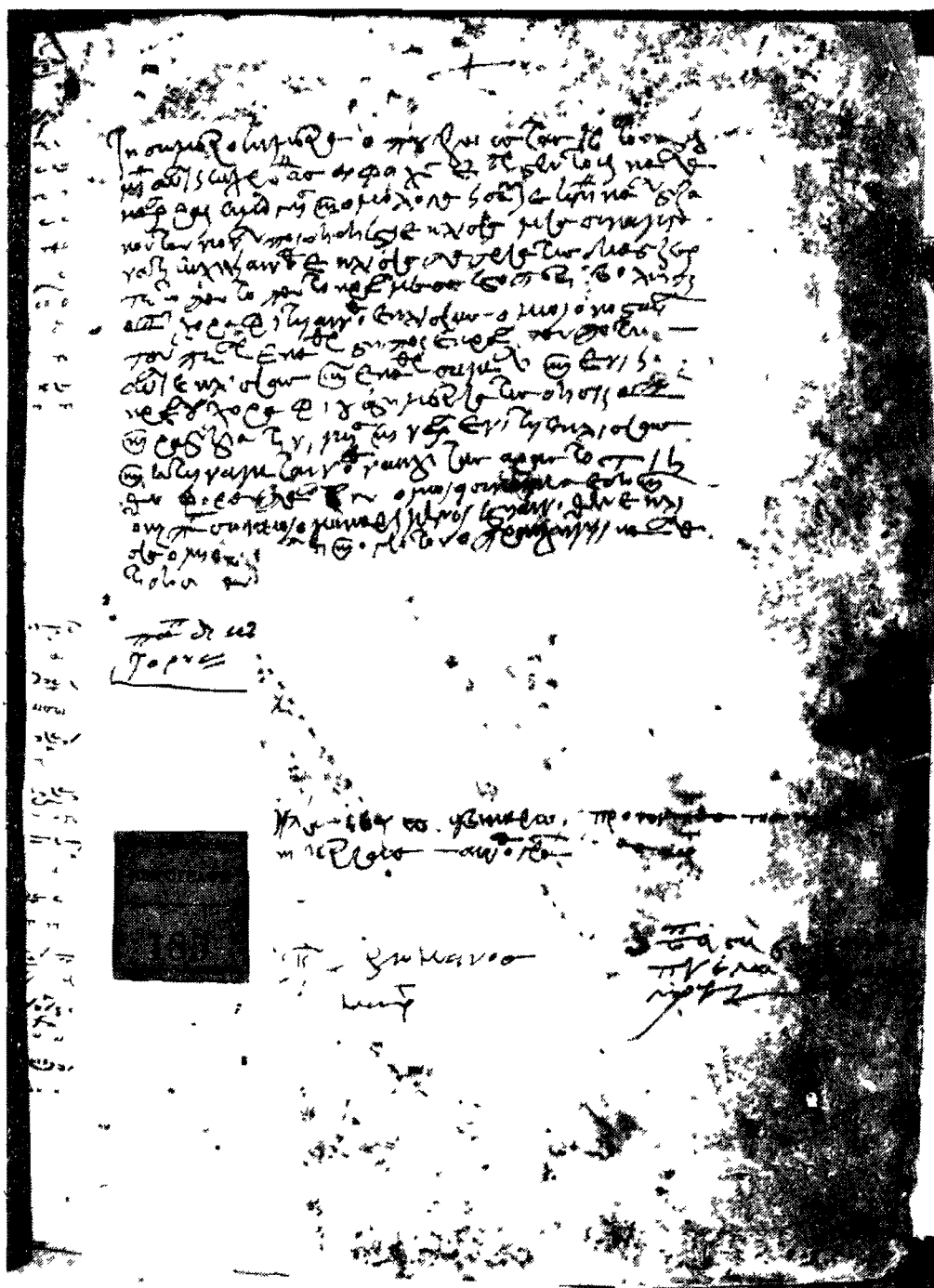
|¹¹ *κ(αι) διατι γι ανοθεν δεν | εξερα γραμματα επα|ρακαλεσα
εμενα παπ(α) Ζαχα|ρια κ(αι) πικα το α(νο)θεν εγραφον*

1. οζιον: ὡς γοῖον: ὡς. ὡσάν.

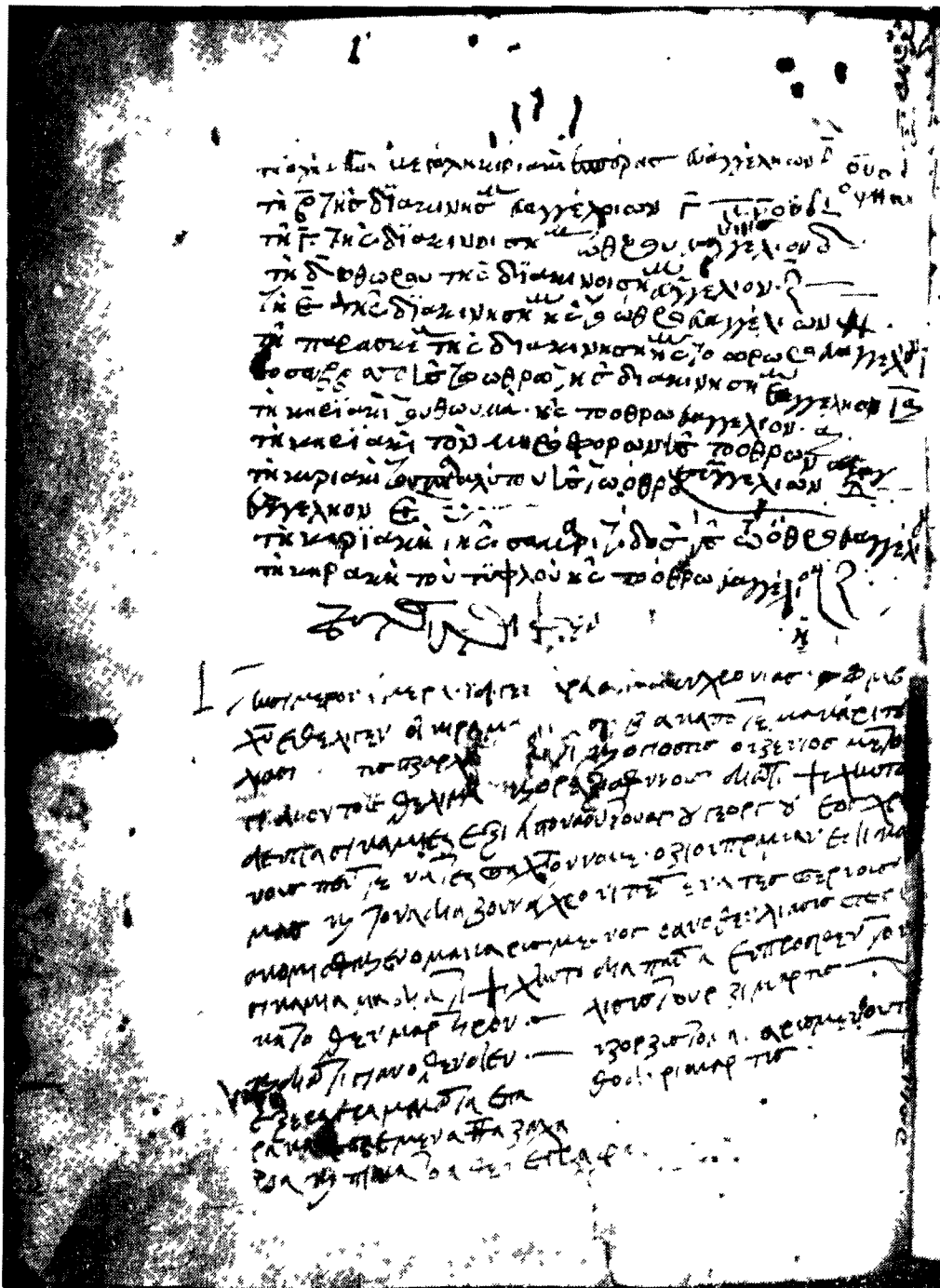
ΧΡΥΣΑ Α. ΜΑΛΤΕΖΟΥ*

Πίν. 1.— Τὸ ἀφιερωτήριον ἔγγραφο τοῦ 1499.

Πιν 2 — Το άσπασμα ο εγγραφο του 1501

Πίν 3 - Τὸ ἀφιερωτήριον ἔγγραφο τοῦ 1542

